

ШҮМЖӨ КАЛЫК ВЕРЧ ИҮН



ПИСАТЕЛҮЙН ПҮТНЬ ИЛЬШЫЖЕ —
ТИДЕ ЧАРНЫЧЕ КУШКЫН, СЫНЫМУТ ВИЙЖИ
ЛОГЕН ТОЛЧО КОРНО, МАНАШ ЛИЕШ. ШО-
ЧЫН С. ЧАВАЙН 1888 ИЙ 6 ОКТЯБРЬШТЕ
КЫЗЫТСЕ МОРКО РАЙОНЫСО ИЗИ КОРАМАС
ЯЛЫШТЕ. АЧАЖ ДЕН АВАЖЕ ЙОРЛО КРЕ-
САНЬЫК ЛИЙНЫТ УМЫРЫШТ МУЧКО ГАЯК
МЛАНДЕ ПАШАМ БЫШТЕН ИЛЕНТ. ПАШАЧЕ
КРЕСАНЬЫК-ВЛАЧЫН МЛАНДЕ ДЕКЕ ПЕШ
ЛИШЫШ УЛМ-ШТ, БЫШТЫШ-КҮЧЫШЫШ,
ИЛИШ-КОБЫШЫШТ, ЙҮЛӘШТ ОНЧЫКШЛ-Ч
ПИСАТЕЛҮЙН ШИНЧА ОНЧЫЛНЫКО ЛИЙНЫТ.
РВЕЗЕ ЕҢ ИЛАШЕ ДА ШОНТО ЕҢ-ВЛАКЫН
ШОЧМО ИЙЛМЕ ДЕНЕ ЯНДАРЫН, МОТОРЫ-
ОЙЛӨН КОЛТЫМЫШТЫМ КҮНӘНН КОЛЫШ-
ТӘШ. ИЙ: ГУЯНЫК ГЫЧ ВЕС ТҮҢ МЫШ ШЕРЧ-
КАН УШ ПОЯНЫК СЕМЬН КҮСНЕН ТОЛШО
КАЛЫК СЫЛЫНЫМУТЫМ ШҮМ-КЫЛЫШКЫЖЕ
ПОГА.

Калык позавиын сылы-
 мултан кумылангыне вийке
 нерген писателъ вараным
 ты е шарген возен

«Шынык шумекен, алий
 шкенан дене ник гават ок шо-
 то веле, я смола зародышто
 пашам ышта, я чодыраште
 пұвым пыраш, я роскот
 лан саксам ыталыш. Алий
 үле шенген, кастене кычы-
 ур гышат, кастене кычы-
 лам пұдыраш аде тульм
 турлат мейнан дене узь-
 влак толыт ыле. Кылашам
 ышлат, мараг, гүштым туш-
 тат, юманык волгат. Мөжө
 удыр к кылаште Пластий дү-
 мән ик удыр (Мерри кузман
 ү Ыржак) йомак волгал, пү-
 тура мастар веле. Шкеже
 чокрынак (сонгыра) гынат
 ала-о турло йомакымат
 шига веле. Мый Пластийн
 йомакым пен йараген ко-
 лыштылам, южгунам педьуд
 марте мадсе омыл. Пластий-
 ын йомакшым мый шакат
 чывалым йолташым веле
 ошам веле Южгунам аз-
 вес туралдан ала еша, ренат
 ошанам. Тыс-срамын к чык

шуман, уым лален калык
 шонышо тунгалтыш школ
 да кон кыссап Уччо
 П. Г. Григорьевын ойжо по-
 чая да туныктышо валакы
 ндылышы емин-рийыш ту-
 немаш тура. Сынымут нер-
 ген кумылаш шонышо сем-
 рык еглан кушкашыяе ут-
 ладан йол лөтеш. Тудо руш
 писателъ-влакын илыш чы-
 шат келген логын шумыш
 шуюо произведеийыштым
 Калыкын возымаштыне
 руш калык мурин тусшым,
 йомакым шижет. С. Чавайн
 «марий муро семын» шомо
 йылме дене почеламутым во-
 зан кумылашеш.

С. Чавайн тунгалтыш сыл
 калык пашаштыжэ шомо
 ангерте. Калык ойротэ прэ-
 изведеийыш сюжетным ой-
 разным, сылыштарьяме йот-
 лажым кучылтыр. Мултан,
 калык толгыш, й негъзец
 «Кутезе кочай», «Кугу ту-
 мо» «Пат ар-шакыча», «Чот-

Мотор верыште кудышо пи-
 сателъ шомо марий пұрчу-
 сын йомак уткын да тудым
 сүретлен очытыгаш кудеш
 сынымут чыла муын. Теве
 «Ото» почеламутышто сорап
 марий пұртус нерген сылын
 ошталген, Авторын возыма-
 шытыке калык мурин шуды-
 шыжат шижалеш. «Келжэ
 вуд» мураскат ойыртема-
 ше тусан. Пұртусып ласкан
 каныжым, вес кечылан
 яндыралтыжым ончыкты-
 чмо. Илшыште мут-влагым ку-
 чылымо дене лыкта йык сем
 почын.

Илышын түрсыран, неле
 удмыжым сай палыше, шке-
 лат эрежк шижын шотышо
 С. Чавайн «Нордо егын ва-
 тышко» почеламутышто, «Аза
 рүшымо мурышто» дөзөр
 кресаньыкына ордышо, ой-
 тыр нерген возан. Поэт нуж-
 ны кресаньыкына полшышо
 вий семын шижымышым ту-
 гымым шотлан.

Шомо поэзийыштына ли-
 ро-эпический жанрым виян-
 дышат С. Чавайнын сыл-
 нымут надерже нан огыл,
 тудо «Октябрь», «Удыр-
 влак», «Пеледеш найрем»,
 «Сыар» да молю тоэмымат
 возен, калыкан түрло илыш
 йомакыным сүретлен пуаш
 тыршен.

Писателъ сынымут па-
 шаштыке прозылан кугу ве-
 рым ойыра. Тудын колымшо
 йыласе произведеийыже-валак
 колыт «Октябрь» облы-
 машым лоснак палемдыман.
 Автор поро ден ожал айдеме
 койшыш сүретлен, волгыде
 вийн серымыжым ончык-
 тен. Самырын Акнаш ден
 Окавий шум-чон яндаран
 кышт дене ойыртемайт.

Авторын возымыштыже ли-
 рика сынан прозын тусшым
 ужына. Тыге серыме ойыр-
 тем марий сылымутышто у
 лийын. Варажым прозын ли-
 рика сылжым Шабдар Осип
 «Корш» повестыште, «Удыр-
 машите шижден. В. Иванон,
 В. Косоротов, Ю. Артамонов
 да молат лирикеский сынан
 произведеийыштым возы-
 мо годым С. Чавайн ден
 Шабдар Осипын кылышты-
 гылаш прозыным шотышты-

«Элжест» романыште уткына,
 Тиде кугу произведеийым
 возан писателъ чужыр илыш
 да сылымут пашаж дене
 ямдалтылган. Романыште ма-
 рий калыкын 1912—1918
 йылсе илышыжым кумдан
 авалтен ончыктымо. Нөзөр
 кресаньык-влакын мланде
 верч күчедалмыштым, у шо-
 нымашан, шемер верч тыр-
 шыше егын шуаралтын, ви-
 янгын толмыжым сүретлыме.

Романыште шке койшы-
 шотышыжэ дене ойыртема-
 лаше ятыр образым ончык-
 тымо. Нурын аскала гыч
 Григорий Петрович Ветка-
 ным палемдыман. Тиде —
 йорло еш гыч лекше самы-
 рык чолга туныктышо, юча-
 владан шомо калыкан
 илен толмо корыжк нерген
 каласкала. Ветзан шомо
 йылмын күчедалышыжым сай
 пала.

Кярбө чон кумылажо, чон
 шимышыжэ дене Ветзан —
 уста еш. Тудо тунгалтыше поэт.
 Музыкып семылат шум-кыл
 кумылыжым почеш. Марий
 мурым шуюо пала, скрыпка
 дене уло чон дүзет шокта.
 Григорий Петрович шомо
 мурын илыш выжым да
 сылышышыжым сүфшыш ак-
 ла. Тудо тыге ошак: «Мотай
 салне муро... Кеч мутым
 нал, кел семижым нел — ян-
 дар шөртыш».

С. Чавайн «Элжест» роман-
 жым возымо годым поян йа-
 лык йылмылан эртертен, шке
 гычат шуюо уым кычалды.
 Тыге келге сылышыжым ши-
 чын. Романын илышыш паш-
 гаштыке возымо йылме лы-
 выргыжым поснак шижаш
 лирет. Тудын койылымо кы-
 жаке икмыларгышат кук-
 шынак сералтын. Писателъ-
 ым либешке неле мал ваши-
 кыктен. Прозымын возымо
 йылмыжым сылышыжыке ма-
 рий литератор йылмыдан
 виянатыжэ позичен.

Шомо драматургийым ви-
 ндымашат С. Чавайн шу-
 ко тыршен. Тиде илышымут
 пашаште писателълан неле-
 лыкымт сезнэш перрен.
 «Шем тыл шула, кече лек-
 тен» «У мланде», «Шула

выш-шотышыштыг талыкан по-
 чтыл и.

Калык лькыслан эртерте,
 руш драматуруг-влакын во-
 зымыштым келгын шыжле-
 марий писателъ ушшо дүд-
 кыдо мотыр гыч корат со-
 йген. Мултан, С. Чавайнын
 «Мурк отар» драмыже уым
 кычалым ончыка. Тудык
 үдэр Клавдийн кушын, уэ
 мын толмыжым сүрталыме.
 Музыкашыны драмыште ав-
 тур калык мурем, кыштыма-
 ыр чуманше сынамым ыш-
 тен.

Шеса почеш шыдыме
 «Мурк отар» спектакль
 ягыр режиссерла, аргистлан
 кылкашыже полшен. Драма-
 тур С. Николаев ден Н. Ар-
 бан, А. Золков ден М. Ры-
 баков да молат музыкальыш
 пьесым возымыштыг годым
 С. Чавайн деват тунемынты,
 серыме усталыгыштым ви-
 яндышет.

С. Чавайнын пытаргыш
 кугу произведеийыже «Акпа-
 тыр» драме либын. Пьесыны-
 те латкадашышыже курымы-
 што марий-влакын Е. Пуга-
 чевын эрык верч күчедал-
 машке ушымыштым оячык
 тамо. Суретлыме герой-алак
 комла гыч Акпатырын кой-
 выш-шотышыжо келгын шы-
 малтын. Тудо — шомо ка-
 лыкшыл оячыкылык пурьма-
 шык нерген шовыло, йолта-
 шыже-влакын пагален мош-
 тышо, ныжыл кумылан ача.
 «Акпатыр» драме первыш
 марий оперылан шочаш пол-
 шен. Г. Матюковский, И. Ос-
 мин, М. Якимон либреттым
 ойыртемагыше Э. Салаев ча-
 пле музыкажым возен.

Тыге С. Чавайн кышкын,
 сылынымут куатыжм поген то-
 лын, шын шум тулжо шочмо
 калыкше верч йүлен. Шум-
 бел Марий Эл, Россий он-
 чыло шке писателъ сүвал-
 шыш чаплын шуктен. Тидын
 нерген М. Назиков пеш раш
 каласен:

Нолталын калык чоным
 тыйын муро,
 Ужеш умбаке эрыкан оет.
 Тек чогышталыт курым
 почеш курым,
 Но тый эре илет,
 кугу поэт.

И ИВАНОВ